

MAGYAR ARIÓN

Tanulmányok
Pálóczi Horváth Ádám műveiről

Szerkesztők

CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

HEGEDÜS BÉLA

Budapest

rec.iti

2011

A

*Magyar Arión – Tudományos tanácskozás Pálóczi Horváth Ádám
születésének 250. évfordulóján*
(Budapest, 2010. október 20–21.)
támogatói

MTA Irodalomtudományi Intézet
Óbudai Társaskör

A borítón látható portré Pálóczi Horváth Ádámot harmincéves korában ábrázolja. A színezett metszet alapjául szolgáló, mára elkallódott festmény „Erdélyi fi Kóré Zsigmond festette 1791”. A metszetet Kazinczy Ferenc készítette el, s a *Psychologia* címlapelőzékéként jelent meg 1792-ben. A talapzaton olvasható Ovidius-idézet (*Fasti* II, 93):

Nomen Arionum Siculas impleverat urbes,
Captaque erat lyricis Ausonis ora sonis.

Híre betölti a városokat szikuloknak a földjén,
s zengő lantjának rabja Itália is...

(Gaál László fordítása)

A borító a csurgói Református Gimnázium könyvtárának példánya alapján készült, amely az író sógora, Sárközy István névbejegyzését őrzi
Forrás: <http://www.csokonai-csurgo.sulinet.hu/sarkozy/kepek/33.jpg>

© Szerzők, 2011.

ISBN 978-963-7341-91-5

ISBN 978-963-7341-92-2 (pdf)

Kiadja a rec.iti, az MTA Irodalomtudományi Intézetének recenziós portálja
<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>

Tördelés, képszerkesztés, borítóterv: Szilágyi N. Zsuzsa, Csörsz Rumen István

CSABAI LUCIA

Horváth Ádám és ama halhatatlan lélek nyomában, mely *Psychológiájának* tárgya

Zöld fa-level árnyékok alatt a' néma ligetben,
Sátorozó Plátó', Leibnitz' Lock', járva tanító
Éles Aristoteles' 's más hajdani Böltsék'
Lelkeiket kérdőre szedem, 's mélyly szenderedés közt
Faggatom: úgy van e most, a' mint hittek, az élet?¹

A XVIII–XIX. század fordulóján észlelhető erőteljes irányultságváltás, amely egyfajta hangsúly-áthelyeződés következtében átmenetet jelent a felvilágosodás korszakából a romantikáéba, Horváth Ádám pszichológiájában is nyomon követhető.

Dolgozatomban arra vállalkoztam, hogy Horváth Ádám művein keresztül újraéljem azt a folyamatot, amely során megszületett a lélek halhatatlanságáról alkotott határozott elképzelése. A folyamat eredeti kontextusa történelemmé vált, s mint ilyen, bizonytalan lenyomat, emiatt teljesen fel sem fejthető. Épp ezért csak arra vállalkozhatom, hogy megpróbálom a *Psychologia* elsődleges kontextusát a rendelkezésünkre álló Horváth Ádám-szövegek segítségével rekonstruálni, s így feltehetően a lélek halhatatlanságának egy olyan definíciójához jutok, melynek minden irányultsága tisztázott. Ezúton próbálom tehát Horváth Ádám szellemét megidézni, s annak gondolatfolyamatát immáron jelenbelivé tenni.²

Szellemi háttér

Nem olyan tilalmas dolog a Természet vizsgálása,
a milyennek tartják némelly vak buzgók.³

Horváth Ádám eszmei fejlődése, öntudata egy olyan közegben kezdett kibontakozni, melyet a református hit övezett. A protestáns gondolkodókat – már a megnevezésből adódóan is – egyfajta szabadabb közeg jellemzi, mely szorosan maga

- 1 HORVÁTH Ádám, *A' Hajnal. Kazinczy Ferentzhez = Első folyóirataink: Orpheus*, kiad. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001, 80.
- 2 A történelem újjáéléséről mint a múltbéli tapasztalás lehetséges voltáról pl. Robin G. COLLINGWOOD, *A történelem eszméje*, Bp., Gondolat, 1987.
- 3 PÁLÓCZI HORVÁTH Ádám, *Leg-rövidebb nyári éjtszaka*, Pozsony, 1791.

után vonta a mindenkori gondolat kritikus szemlélését, s talán ennek is köszönhetően a felvilágosodás eszméi nagy mértékben hódítottak körükben. Horváth maga a következőképp vall hitéről: „elég vakmerő kálvinista lelkem van.”⁴

Pálóczi Horváth Ádámot már gyermekkorában megérintette az alkímia szellemisége, főként Molnár-Pápay Tóth Mihály személyének köszönhetően.⁵ „Horváth szerepének, társadalmi nézeteinek, jó néhány írásának értelmezéséhez is a szabadkőművesség adja a kulcsot” – állapítja meg Németh József a *Felfedezett titok* előszavában.⁶ „A szabadkőműves páholyokba csoportosult rózsakeresztesek mind mélyebb és mélyebb gyökereket eresztettek a társadalomban.”⁷ Miután a korabeli Magyarországon is teret hódított magának a rózsakeresztes szellemiség, a külföldi páholyokból szépen lassan hazavándoroltak a tagok, s itthon is megalapították titkos társaságaikat; ekképp jött létre az első páholy Eperjesen. Horváth Ádám kapcsán még izgalmasabb és fontosabb, hogy gróf Török Lajos, Kazinczy Ferenc későbbi apósa is létrehozta a maga rózsakeresztes páholyát Miskolcon. S hogy miként kapcsolható az író szabadkőműves volta az alkímiához? A kérdés megválaszolásához a kor három népszerű szellemi mozgalmának egymáshoz való viszonyát kell elsősorban tisztázni. Adott tehát egyfelől egy mélylélektani irány, melyet alkímia néven foglal össze az utókor, másrészt pedig a szabadkőművesség; de mindezek mellett, s velük párhuzamban hódítanak teret a rózsakeresztes társaságok:

A szabadkőművesek körében soha nem terjedt volna el a rózsakeresztes (...) felbuzdulás, ha már nem lett volna jelen egy igenis létező, hasonló elveket valló irányzat. (...) A szabadkőművesek biztosan szellemi rokonukként tekintettek a rózsakeresztesekre, mely rokonságot megerősítette az önkifejezés (a szimbolika, a szertartások) közös pszichikai alapja. [Emellett megállapíthatjuk, hogy] a rózsakeresztes gondolatok, amennyiben azokat jó célok érdekében használják fel, teljességgel megegyeznek a magasabb szinten művelt alkímia által hirdetett gondolatokkal.⁸ A *Psychológia* szellemi háttéréről általánosságban megállapítható, hogy az író egyrészt ismerte azt a polémiát, mely a korban nagy vitákat váltott ki. Másrészt, édesapja prédikátori tevékenységét s korai iskoláztatását tekintve, beláthatjuk, miként hatották át Horváth Ádám neveltetését a protestáns tanok, ugyanakkor már fiatalon alkímiai ismeretekre tett szert, mely a későbbiekben a legmeghatározóbb vonallá nő filozófiájában.

4 *KazLev* I, 409.

5 „Bánom, hogy Bártózi-t is ifjabb éveimben úgy nem esmerhettem, mint gyerekkoromban Tóth Pápay-t” – emeli ki Szathmáry László ezt az életrajzi vonulatot. SZATHMÁRY László *Magyar alkémisták*, Bp., Természettudományi Társaság, 1928, 159.

6 PÁLÓCZI HORVÁTH Ádám *Felfedezett titok*, kiad. NÉMETH József, Bp., Szépirodalmi, 1988, 11.

7 SZATHMÁRY, *i. m.*, 91.

8 Herbert SILBERER, *Okkult és alkímiai szimbólumok*, Miskolc, Hermit, 2004, 115.

A debreceni református főiskola tanáráként vált híressé az „ördögös Hatvani István, aki pompás kísérleteivel, fizikai készülékeivel érdemelte ki a nép előtt az ördöggel való cimborálás vádját.”⁹ A debreceni kollégiumban eltöltött évek alatt Hatvani István professzor mély nyomokat hagyott Horváth Ádám szellemi fejlődésében. „1780-ban (...) a Hatvanitól szerzett jó matematikai és geometriai alapokkal földmérői vizsgát (ún. »geometriai hitet«) tett, és sikeresen működött ezen a pályán jó néhány évig.”¹⁰ Fontos, hogy Horváth csillagászati megfigyeléseket is folytatott, melynek eredményeképp 1791-ben megjelent műve: *Leg-rövidebb nyári éjszaka mellyben le-íratik egy olyan Tsillag-vizsgálónak beszélgetése; a' ki a' múlt 1787-dik Esztendőben Nyár-kezdetkor az égi testeket tsudálkozva nézegeti, azoknak forgásait le-írja és az ismérteesebb Tsillagzatok' Neveit a' régi Pogányok Költeményjeiből a' nagyjából magyarázza.* Bár végül elhagyta a kollégiumot, Hatvani István pártfogoltjaként megőrizte széles körű tájékozottságát a filozófiai tanulmányokon túl a természettudományok területén is.

Ésszerűség a kinyilatkoztatásban?

Az ész és érzékiség, a hit és a tudás,
a test és a lélek, a szabadság és természet
közötti megszilárdult ellentétek, valamint
az elvont szubjektivitás és elvont objektivitás
közöttiek jussanak el a feloldáshoz, a kibéküléshez¹¹

A kor egyik fontos kérdése a következő volt: „igazolható-e a lélek halhatatlansága a józanész segítségével vagy az a kinyilatkoztatásban már pozitív megoldáshoz jutott?”¹² Kazinczy Ferenc a következőkben látja közte és Horváth Ádám között lévő nézetkülönbséget: „Ő azt állítja, hogy a' Lélek halhatatlanságát természeti okoskodások által is meg lehet mutatni: én pedig azt, hogy a' Philosophia azt nem tanítja pozitíve; leg-alább nem úgy, hogy ellene támadható kétségek egészen eloszlattassanak.”¹³

9 SZATHMÁRY, i. m., 380.

10 FEHÉR Katalin, *Mesterek és tanítványok: Hatvani István és tanítványai*, Bp., Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 2002, 105.

11 Klaus VIEWEG ekképp foglalja össze Hegel törekvéseinek irányultságát: „a karteziánus-newtoniánus tudományt ellentétbe állítja egy esztétikai-intuitív, harmonikus természetképpel, egyfajta mitikus-költői szemlélettel, amely a képzelet, az entuziazmus, az intuitív zsenialitás jellemzője.” Klaus VIEWEG, *A felvilágosodás kritikája a korai romantika és az azonosságfilozófia szemszögéből: Az elveszett isten és a természet poetizálása = A magyar felvilágosodás és osztrák, német kapcsolatai*, szerk. RATHMANN János, Gödöllő, GATE, 1993, 97–103.

12 ZSOLDOS Jenő, *A felvilágosodás német-zsidó írói és a magyar irodalom*, Bp., 1934, Neuwald, 15.

13 *Orpheus* I, 49; az idézet forrása: KAZINCZY Ferenc, *Jegyzések... = Első folyóiratunk: Orpheus*,

Horváth Ádám *Psychológiájában*, bevallása szerint, nem határolja el élesen a racionális és empirikus szemlélődést, hiszen úgy véli: e két irány oly mélyen összefonódik, hogy egyiket sem lehet leválasztani a megismerés folyamataról.¹⁴ Az emberben lévő, megvalósításra váró isteni erő az alkímia makrokozmoszbeli leképeződése, jelesül a mikrokozmosz. Ez az egymásra vonatkoztatás maga után von egyfajta egységképzetet, melyet a kor szentimentalista gondolkodói is a középpontba helyeztek. A természeti ember revideálása folyamán mint az egészség megtestesítője jelenik meg a században.

Bizonyos tekintetben tehát megfigyelhető egyfajta antikvitás-orientált ősforrás, melyhez újra visszatálnak a kor gondolkodói. Ez a neoklasszicista vonulat Horváth Ádám poétikájának változásain is nyomon követhető, s így módon releváns tézis, hogy a „korszak legjelentősebb képviselői a teljes ember ideájának létrehozásán fáradoztak”.¹⁵ Az antik hagyomány mint inspiráció van jelen a lélektani vizsgálódások eszmeiségében. A neoklasszicista művek szellemisségében az ész egyfajta arányként jelenik meg, rendezőelvként működik közre. Pál József felidézi a *gravina* fogalmát, mely egyfajta egyensúlyt próbál felállítani a valóság, a természetben megjelenő formák s a költött között: „A lapos racionalizmust felváltotta a pusztán intuitív képességekkel megragadható, logika előtti művészet ideája, amely az univerzum dolgainak ősi érzését akarja megragadni (Frattini).”¹⁶ Így módon az ész belemélyed a fantázia, az álom világába, ezáltal engedtek teret az érzelmek szabad áramlásának: „a kozmoszra függesztették szemüket, az öröklétről és az időről elmélkedtek.”¹⁷

A halhatatlan lélek nyomán: a XIII. fejezet

úgy ragad magához, mint a' vidám Haldoklót
a' Halhatatlanságnak Horváthi hitele.¹⁸

szerk. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001 (Csokonai Könyvtár: Források, 7), 68.

14 Ezt támasztja alá PFEIFER Vilmos is: „Nagyon jól látja tehát P. H. Ádám, hogy a lélek szubsztanciális meghatározása, természeti jegyeinek leírása apriora lehetetlen s ezért kutatásainak sorrendjét is megfordítja. Először azokkal a lelki jelenségekkel foglalkozik, amelyek mindenki közvetlenül tapasztalhat, csak másodsorban próbálja meghatározni a természeti tulajdonságokat, és legvégül vizsgálja csak a szubsztanciális valóság kérdését”. PFEIFER Vilmos, *A magyar filozófusok a XVIII. század végén*, Szeged, Ablaka György Könyvnyomdája, 1941, 30.

15 PÁL József *A neoklasszicizmus poétikája*, Bp., Akadémiai, 1988, 24.

16 Uo., 24.

17 Uo.

18 Kazinczy – Horváth Ádámnak (Regmec, 1789. augusztus 21.) = *KazLev* I, 437.

Horváth Ádám a *Psychologia* XIII. részében jut el a halhatatlanság kérdéséhez. Elsőként örökkévalóság és halhatatlanság fogalmát különíti el. A lélek eredendően nem örökkévaló, az csupán az egyetlen Isten attribútuma. A lélek tehát véges teremtmény, ám egyedül Isten képes létének határt szabni. Véges volta abból fakad, hogy nem örökkévaló, hiszen teremtett, azonban ez nem zárja ki a halhatatlanságot, mint, miként írja, természeti tulajdonságának következményét.

1789 májusában jelenik meg *Lelkemhez. Születésem napján*¹⁹ című verse Kazinczy Ferenc *Orpheus*ában, melyben visszatér s egyben kibővül a gondolat:

Egy hatalom, a' végetlen
Örökké valóságban,
Élt, és él, képzelhetetlen
Bóldog magánosságban.
Teremtett jó tetszéséből
Ez a Hatalom, világot:
Az időben a' semmiből
Hozott-ki valóságot.

Elkülönít egy teremtett, tehát mégiscsak időhöz kötött létet, melyet a lélek születésétől számít, emellé illeszti a *halhatatlan* jelzőt, s Isten attribútumának tulajdonítja végeredményben az örökkévalóságot. A vers további részében azonban az emberi léthez is köti az örök jelzőt:

Úgy teremtett a' Lélek,
Hogy örökké fog élni

Örök élet a halhatatlanság révén lehetséges, ám ez egy bizonyos kezdethez kötött lét, így az örökkévalóság a mindenkoriság státuszában elkülönül az örök élettől, mely utóbbi a halál eljövételével nyer igazi értelmet.

Érezni fogom valóban
Istentől vett létemet,
Amaz örökké-valóban
Látom eredetemet;
Értem tiszta természetét
Amaz örök Istennek,
De hogy kezdet nélkül létét
Meg-nem foghatom ennek

19 *Első folyóirataink: Orpheus, i. m., 177–183.*

A halhatatlansággal a következőkben az oszthatatlanság párosul. A lélek Horváth Ádám számára oszthatatlan, emiatt testetlen valóság. Elementum, mint ami minden földi létezőt alkotja. Ugyanis a test halála után elementumaira oszlik szét, része a földi körforgásnak, átalakul, módosul. A legkisebb, oszthatatlan részek, elementumok tehát nem vesznek el. A testek felépítőit olyan párányi részecskéknak képzelem, melyek tovább már nem bonthatók, így természeti erő el sem pusztíthatja, csupán Isten képes arra, hogy „ezeket semmivé tegye, a' mint semmiből teremtette”. A lélekről mint „részetlen valóságról” is hasonlóképpen ír: „Azt értjük hát a' Lélek halhatatlanságán: hogy annak eleven és élő cselekedetei, a' gondolkodás, kívánás, maga esmérete, conscientia (és az én értelmem szerént az életerő is) soha el-nem-múlnak, hanem szakadatlan folyamattal végtelenül tartanak”.

Az „elementumok”-ról alkotott véleménye kísértetiesen hasonlít Leibniz egyszerű szubsztanciáira, vagyis *monaszaira*.²⁰ „A világegyetem „előre megállapított csodálatos összhangja”-nak (harmonia praestabilita) távolabbi oka Isten, aki előre megállapította, elrendezte és így teremtette a monaszokat.”²¹ Horváth Ádám a lélek mibenlétét úgy képzelem el, mint önálló szubsztanciát, mely a testtől függetlenül képes a gondolkodásra.

Isten létök, s egyben hatóok, attribútuma pedig (a lélek attribútumain kívül): a végtelen bölcsesség, az isteni igazság s az örökkévalóság. A léleknek, mely Istentől s egyúttal Istenből származik az isteni akarat megnyilvánulása-ként, a következő attribútumai vannak: gondolkodás, öntudat, éltető erő, halhatatlanság, szabad akarat. (Hasonlóképp Istenhez, mivel ő a teremtő akarat. Utóbbi lényegében az isteni akarat megnyilatkozása a lélekben.)

Isten a teremtéssel beletáplálta a lélekbe az ideákat – Horváth Ádám tehát érvényt ad az innatizmus elméletének. Ellenszegülve Locke tézisének, egyszerűsmind kijelenti, hogy vannak velünkszületett ideáink, úgynevezett *indító okok*. Egyúttal Wolffal vitatkozva amellet érvel, hogy a lélek a halál után is birtokolja attribútumait, tehát rendelkezik az éltető erővel is. A lélek „egyszerű munkálkodó valóság”, vallja: éltet és elevenít. A lélek mint az isteni erő megnyilvánulása az emberben, maga a mikrokozmosz. Ezen éltető (teremtő) erő manifesztálása az alkímisták fő célja. A vas edény (az emberi test analógiája) magában foglalja az aranyat, miként a test is felöleli a megvalósított isteni erőt a lélekben.

20 E gondolatot Platón idea-tanához társítom: „3. Ahol nincsenek részek, ott nincs sem kiterjedés, sem alak, sem lehetséges oszthatóság. Tehát ezek a monaszok a természet igazi atomjai, egyszóval a dolgok elemei”

„18. (...) az egyszerű szubsztanciák számára elégséges a „monasz” és az „entelekheia” elnevezés, lelkeknek pedig csak azokat az egyszerű szubsztanciákat nevezzük, melyeknek percepciói határozottabbak, és valamilyen emlékezet társul hozzájuk.” LEIBNIZ, *Monadológia* = *Uó, Válogatott filozófiai írásai*, vál. MÁRKUS György, Bp., Európa, 1986, 307–310.

21 NYÍRI Tamás *A filozófiai gondolkodás fejlődése*, Bp., Szent István Társulat, 2000, 225.

A testet szimbolikusan a sárral azonosítja, mely az érzések által eltéríti az embert, mely elfedi a lélek eredeti állapotát. E ponton kapcsolódik Malebranche filozófiai kiindulópontjához, miszerint: „Az érzékek csupán a test javának és az élet megőrzésének tekintetében számítanak megbízható tanúknak. Tanúságtételük minden mást illetően teljességgel nélkülözi a pontosságot és az igazságot.”²² Egyfajta „terhes tömlő”²³-ként festi le, s úgy véli, hogy az érzékek gátat vetnek a gondolatoknak. Pozitív példaként Newtont idézi, aki mentesíteni tudta magát az érzéki tapasztalattól (alkimista lévén), s pusztán lelkébe merülve tette meg máig érvényben lévő kinyilatkozásait. A lélek gondolkodó szubsztancia, melynek hozománya az öntudata, ami pedig ismét a halhatatlanságának alátámasztásához vezet el, ugyanis úgy véli: míg gondolkodik, van öntudata, s mindaddig halhatatlan is.

A halál Horváth elméletében egyfajta költözésként van jelen. Úgy véli, hogy a lélek eredendően a boldogságra törekszik, ám azt a halál után tapasztalhatja meg, mikor is kiszabadul a tömlőcéből, tehát az úgynevezett valóságos lét a halál után kezdődik. Így elítéli azokat, akik a földi javakat halmozzák, s életükben dicsőségre törekszenek. Többek között ez is afféle bűn, melynek adóját teljességében a halál után róják a lélekre, miként mindenfajta földi bűn is a halál bekövetkeztével válik a lélek szenvedésének okává, hiszen a földön gyakran elmarad, sőt Horváth szerint lényegi büntetés valójában be sem következhet. A lelkiismeret-furdalás szerinte ama sejtéstől való félelem, miszerint a gonosz tett a halál után megbüntettetik. A lelkiismeret pedig valójában nem más, mint a tényleges kapcsolat kialakítása a lelkünkkel, amikor az egyén, az érzéki tapasztalatokkal gáncsolt emberi lény magába néz: „az igazság erejétől ösztönöztetvén”,²⁴ mikor is a „lélek megtér Istenhez”,²⁵ utóbb idézve Lucretiust. A test csupán eszköz, melynek működése csak abban befolyásolja a lelket s viszont, hogy az életerő, mely a lélek sajátsága, mennyiben s miként, milyen minőségben tud megnyilvánulni, úgyszólván cselekedni.

Kálvin a következőképp fogalmaz: „Ha a testből való szabadulás jelenti a teljes szabadságot, mi más lehet ez a test, mint börtön? Ha a boldogság csúcsa az Isten jelenlétében való öröm, nem nyomorúság-e annak hiánya? Amíg ugyanis ki nem szabadulunk ebből a világból, »távol lakunk az Úrtól« (2Kor5,6)”.²⁶ Kálvin a lélek halhatatlanságába vetett hitről a *Keresztény élet* című művében akképp értekezik, hogy az evilági élet testi gyönyörei miként képesek elállatiasítani az emberi lelket, s az emberi lélek mi módon ragad bele a földi élet élvezeteibe. Épp ezért arra sarkallja híveit, hogy minél inkább szabaduljanak meg

22 Nicolas MALEBRANCHE, *Beszélgetések a metafizikáról és a vallásról*, Bp., L'Harmattan, 2007, 36.

23 *Uo.*, 330.

24 *Uo.*, 340.

25 *Uo.*, 344. idézve Lucretiust.

26 KÁLVIN János, *Keresztény élet*, Kolozsvár, Koiónia, 2001, 56.

azoktól a dolgoktól, melyek a földhöz láncolják lelküket: „Ennek az életnek sok vonzása, gyönyöre, szépsége, és édessége kecsegtet bennünket; hogy meg ne tévesszen minket e csillogás, a mi legfőbb érdekünket az szolgálja, ha figyelünk róla elterelődik.”²⁷

Keresztény szempontból az alkímia olyan volt, mint egy természeti tükör a ki nyilatkoztatott igazságok szemlélése számára. (...) A keresztény hitbe való asszimiláció az alkímiát megtermékenyítette, a kereszténység pedig olyan utat talált benne, mely a természet kontemplálásán keresztül igazi gnóziushoz vezet.²⁸

A bölcsek köve, melynek megvalósítása szent cél, s ami elérésével arannyá változtatják a fémeket, alapjában véve krisztusi szimbólum. E folyamat során az alkímista hagyomány egyfajta tisztulási metódusról számol be, mely a lélekben következik be, s a végső állapot, melyre törekszenek, a „paradicsomi ember tisztasága”.²⁹ Ilyen formán a tömlöc, melyről Kálvin ír, s az ő nyomán Horváth Ádám is a test szimbólumaként említi, az alkímista szimbolikában az edénynek felel meg, melyben a fém arannyá olvad (vagyis a lélek egyesül a benne rejlő Istennel). Ahhoz, hogy a folyamat végbemehessen, szükségeltetik tehát egy tároló edény, s ez nem más, mint a vas edény.

Halála után képes a lélek Istenben, az ő örökkévalóságában, ami a boldogságot eredményezi (melyre predesztinálva van) a legteljesebben elmerülni, s ekképp a boldogságot a maga teljességében valóságosan észlelni. Az eredendő igazságot csak Istentől, Istenből ismerhetjük meg, így jó tanácsként, útravalóként szolgál, mikor a következőket mondja: „higgyük, amint azt Isten szava mondja.”³⁰ A válaszra tehát Istenben elmerülve lehetünk, melyhez a kapocs: a halhatatlan lelkünk. E fontos megállapítás a hermetikus bölcseletig vezet:

a lélek (psyché) ugyanúgy van jelen a testben, ahogyan az értelem (nus) van jelen a lélekben, és ahogyan az Isteni Ige (Logos) van jelen az értelemben. (Máshelől közelítve az is elmondható, hogy a test úgy van jelen a lélekben, ahogyan a lélek van jelen a Szellemben vagy az értelemben, és ahogyan a Szellem van jelen az Igében.) Az Isten e szerint mindenek Atyja.³¹

27 Uo., 52.

28 Titus BRUCKHARDT, *Alkímia: Világkép és szellemiség*, Bp., Articus, 2000, 18.

29 Uo., 23.

30 Uo., 350.

31 Uo., 31.

Horváth kétféle halhatatlanság-élményről értekezik.³² Egyrésztől halhatatlan Isten, „a’ maga természeti valóságában, effentia immortale”, hozzá a halhatatlanság mint a mindenkoriság és mindenhatóság egyaránt kezdet s vég nélkül, időtől függetlenül állandó megvalósulásában társul. Az emberi léleknek a halhatatlanságát („natura sua immortale”) Isten adományozta, minden felett ezáltal Isten áll: „az Isten a mi tulajdonosunk, mi a jószága vagyunk és gondviselése javunkat szolgálja” – írja Mendelssohn is. Lelkünk „élhet, és a’ mint élhet, úgy fog is élni mind örökké”, szabad akaratától teremtett erő meg nem foszthatja, munkájában fel nem tartóztathatja.

A halhatatlanság okaként a lélek következő „tehetségét”, képességét említi: a lélek ismerheti és szeretheti Istent teljes valóságában.

De még is a’ minden testnek
’S minden Léleknek Atyja,
Magát nékem, mint Mósesnek
Tsak hátúlról mutatja.³³

A halhatatlanságot úgy idézi, mint Isten ajándékát a léleknek, hogy a tisztességet utat járja, minthogy joga van a jó és rossz közötti választásra. „Aki egy kicsit utánagondol, igen könnyen megtalálja a középutat, amely valójában az önmagában vett igazság.”³⁴ A lelkiismeretnek és a haláltól való félelemnek tulajdonítja, hogy kezdettől fogva a „minden népek és nemzetségek meg-egyeztek abban, hogy a lélek halhatatlan.” Az életben választhatunk, hogy a jó vagy a rossz utat, lehetőséget követjük. Tapasztalata szerint azonban a büntetés életünkben általában nem következik be. Így mindenképpen feltételez egy olyan létezőt, aki a büntetést a halál után kirója, s egy bizonyos létet, hol mindez megvalósulhat. A lelkiismeret „mardosásai” szerinte azt bizonyítják, hogy létezik halál után is élet.

A lélek mindvégig a boldogságra törekszik, mivel ez az életben nem valósulhat meg, a folytatás elkerülhetetlen. Boldogságként idézi Isten megismerését, mely lényegében tényleg csak a halál bekövetkezése után valósulhat meg, hisz a test béklyót húz a lélekre, pontosabban a lélek bújik bele ebbe a bizonyos béklyóba. Erre utalnak a *Búslakodás* következő sorai is: „e’ tömlöcben rab vóltál”.³⁵

32 „Különbséget tesz nemesebb és durvább értelemben vett halhatatlanság között. Durvább értelemben midnen anyag halhatatlan (energia megmaradása), nemesebb értelemben csak a lélek halhattalan. A nemesebb értelemben vett halhatatlanság is kétféle: először halhattalan a maga természeti valóságában, másodsor a saját természete szerint.” PFEIFER, i. m., 38.

33 HORVÁTH Ádám, *Lelkemhez. Születésem napján = Első folyóirataink: Orpheus, i. m.*, 180.

34 Moses MENDELSSOHN, *Phaidón avagy a lélek halhatatlansága*, ford. RATHMANN János, Budapest, Jószöveg Műhely, 2006, 81.

35 Ez az Orpheus-féle tanokkal is kapcsolatban van („börtönfélében élünk mi földi emberek”,

Fogoly vagyok, és naponként
A' Halálra vitetem,
A' tömlőtben apródonként
Fogyatkozik életem.³⁶

Halál után él a lélek igazi valósággal. Horváth úgy véli, Isten gondviselésének és igazságosságának köszönhetjük, hogy a lelkünk halhatatlan. Megállapítja, hogy a lélek úgy munkálkodik, „a' milyen eszköze van”. A legyengült testben a lélek éppoly friss, mint egészséges állapotban. Betegségéből felépülvén ezt írja Kazinczynak: „nagyon jó lett volna akkor meg halnom, mert a' Lelkem igen jó állapotban volt.”³⁷ Például egy gyermeki testben, ahhoz méltóan cselekszik a lélek. Minél több ideig tapasztalja a lélek az adott világot, annál többet tud róla. A betegség s a halál nem gátolja meg a gondolkodást. Az ideák, melyek a világra születésünk előtt is sajátjaink voltak, a földi tudományokat tekintve csak részint használhatók, ezért szükséges a tapasztalás. „Mint az álomban, éppen az történik” a halálunkkor is: „a halál nem lehet egyéb, mint álom (...) hiszen a halálban csak az észrevételek szűnnek meg elég világosnak lenni.”³⁸ Ekkor következik be a valódi felébredés: „mert az istent, az örökké-valóságot, a' boldogságot, hova tovább, mind jobban érzi” (...) „ha szabad a' nevezetben játszani, én is azt hiszem, hogy aluszik a' Lélek is a' halál után: de melly édes álom az! Menynyire edesebb az ennél az életnél.” Ezt az alvást ne tétlenségként fogjuk fel, ez nem az álom sajátja. Horváth Ádám ezen állapotról a következőképp vall: „elrepül a' halál után a' lélek a' maga ki rendelt helyére, és annak idejében vissza jön a' testbe.”³⁹ A halál nem más, mint „által költözés” és egyfajta „lélek-váltás”.

Bús Lelkemnek nyugta csak addig lehete,
Míg az Elízium mezőn pihenhete;
De a szárnyos lábú Istenek követe
Ki hozza újjobban, s más testbe vezete.⁴⁰

„maga a' természet bele tsepegtette Lelkemben a' törvényeket, mellyeket az utolsó szorongatásokban lévő Lélek magára alkalmaztat, és vagy absolvállya vagy vádollya magát” – olvashatjuk a Kazinczy Ferencnek küldött levelek között. Hor-

miképp Szókratész mondja a Phaidónban). HORVÁTH ÁDÁM, *Búslakodás = Első folyóirataink: Orpheus, i. m.*, 288–290.

36 HORVÁTH, *Lelkemhez, i. m.*

37 *KazLev I*, 231.

38 LEIBNIZ, *Újabb vizsgálódások az emberi értelemről*, ford. dr. RÁCZ Lajos, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1930, 28.

39 *KazLev I*, 231.

40 HORVÁTH ÁDÁM, *Igaz barát: Első beszéd = Hol-mi I*, 13.

váth nem hisz abban, hogy halálunk után Isten elé járulván majd ő kérdéseket tesz fel lelkünknek, hanem „meg marad azok mellett a' rémitő, vagy gyönyörköd-tető immateriális ideák mellett (...) mellyeket képezett a' halálkor”.⁴¹

Mi történik valójában? Itt, ebben az állapotban nem tudhatjuk meg, így tehát a következőképp zárja le gondolatvilágát: „Elég az nekünk, ki hozhatjuk a' Lélek' természetéből, közönségesen: hogy ő halhatatlan” (...) „be boldog voltam hát én, hogy ezt hittem, hogy a természet törvényeit, Isten, magam, és felebarátaim eránt megtartottam”.⁴² Mendelssohn e gondolatvilághoz így kapcsolható: „Aki tehát a földön gondot visel lelkére, aki tehát gyakorolta magát a bölcsességben, az ére-nyen és az igaz után is tovább halad ezekben a gyakorlatokban, és fokról fokra közeledik a legfenségesebb őslényeghez, amely minden bölcsesség forrása”.⁴³

Rab voltam; de leve sokak váltságára
Kiomlott Jézusom vére, Lelkem ára.⁴⁴

Halott: Most vagyon lelkemnek azon állapotja
Melyben amit gondol tisztán gondolhatja.⁴⁵

Bekövetkezik látóhatárunk minden irányú kitágulása.

Míg egyszer a szabott idők ha betelnek,
Ezek is magoknak rendelt végre lelnék.⁴⁶

A halál által az isteni bölcsesség teljes valójában elérhetővé válik.⁴⁷ A világbölcsesség lényegében arra tanít minket – Mendelssohn szerint –, hogy véges és végtelen, földi és azon túli kerüljön összhangba egymással. „A világbölcsesség a legkitűnőbb múza”,⁴⁸ mely arra ösztönöz minket, hogy cselekedeteink egyez-zék az Isten szándékával.

41 *KazLev* I. 231.

42 *Uo.*, 231. ,415.

43 MENDELSSOHN, *i. m.*, 70.

44 HORVÁTH Ádám „Páter Ányós Pál” lélekvándorlását írja le, I. *Hol-mi* I, 17.

45 HORVÁTH Ádám, *Ányós Pál halott* = *Uo.*, 29. L. még e kötetben JANKOVICS József tanulmányát.

46 HORVÁTH Ádám, *Világi Mulandóság* = *Uo.*, 75.

47 „Isten gondviselése ott is uralkodni fog fölöttem” – jegyzi meg Mendelssohn. Moses MENDELSSOHN, *Phaidón avagy a lélek halhatatlansága*, ford. Rathmann János, Józsoveg Műhely Kiadó, 2006, 42–43.

48 MENDELSSOHN, *i. m.*, 42–43.